

A Magellán–Elcano-út spanyol krónikásai

Magellán nem vitt magával krónikást az útra.¹ Nem volt szokás. Viszont, értelem-szerűen, akik az utazást túléltek és a Földet megkerülve végül hazajutottak, így vagy úgy számot adtak a rendkívüli hajóútról. Némelyikük hivatalos tanúvallomásban, bírák előtt tette ezt, vagy épp azon államközi tárgyalások alkalmával, amelyeken a Spanyol és a Portugál Királyság a Maluku-szigetek földrajzi elhelyezkedését szándékozott meghatározni. Sokan a flottában rájuk kiszabott munka részeként írtak le információkat. Mások levelet írtak. Néhányan pedig csak arra szorítkoztak, hogy tetteikről kollégáknak vagy cimboráknak eldicsekedjenek, akik aztán igyekeztek az elbeszéléteket gyorsan írásban rögzíteni.²

Az expedíció túlélői

1522. szeptember 6-án Pedro Santo révkalauz bekormányozta a Victoriát a Guadalquivir folyó homokpadjai mentén Sanlúcar de Barrameda kikötőjébe. A Victoria volt az első hajó, amelynek sikerült a Földet körbehajóznia. A hatvan emberből, aki néhány hónappal korábban Tidore kikötőjéből kihajózott, tizennyolcan maradtak. Név szerint is tudjuk, kik voltak: a kapitány (Juan Sebastián de Elcano), három fedélzetmester (Francisco Albo, Miguel de Rodas és Juan de Acurio), egy „létszám feletti” utas (Antonio Pigafetta), egy borbély (Hernando de Bustamante), egy tüzér (Hans de Aquisgrán), három matrózinas (Juan de Arratia, Juan de Santander és Vasco Gómez), egy apród (Juan de Zubileta) és hét matróz (Diego Gallego, Martín de Iudicibus, Nicolás de Nápoles, Miguel Sánchez, Antonio Hernández Colmenero, Juan Rodríguez, Francisco Rodríguez és Diego Carmona).

Vegyes társaság volt, mind származását, mind anyanyelvét tekintve. Lássuk csak. A legnépesebb csoportot a baszkok alkották, négy fővel (Juan Sebastián de Elcano, Juan de Acurio, Juan de Arratia és Juan de Zubileta). Őket követi a görögök

* A szerző az Escuela de Estudios Hispano-Americanos (EEHA) – Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) egyetemi tanára (41002 Sevilla, Alfonso XII, 16.).

1 A tanulmány első megjelenése: Varela, Consuelo: Los cronistas españoles del viaje de Magallanes-Elcano. In: *Em demanda da biblioteca de Fernão de Magalhães*. Coord.: Loureiro, Rui Manuel. Lisboa, Biblioteca Nacional de Portugal, 2019. 175–182.

2 Egy, a beszámolókat tartalmazó igényes kritikai kiadás: Castro–Hamon–Thomaz, 2007.

négyfős csoportja (Francisco Albo, Nicolás de Nápoles de la Romania és két Miguel nevű Rodosz szigetéről – Miguel de Sánchez és Miguel de Rodas, ahol is az azonos név ellenére két különböző személyről van szó, ahogy azt a Casa de la Contratación fizetési elszámolása tanúsítja, melyben egyiknek is, másiknak is felírták az apja nevét). Van két olasz, Martín de Iudicibus és Antonio Lombardo Pigafetta; két portugál, Francisco Rodrigues és Vasco Gomes; két andalúz, Juan Rodríguez és Antonio Fernandez Colmenero; egy galégo, Diego; egy cantábriai, Juan de Santander; egy német, Hans de Aquisgrán; és egy extremadurái, Hernando de Bustamante.

Még két csoport élte túl az utazást. A Spanyolországba tartó visszaút során, 1522. július 9-én, a Victoria élelmiszer-vételezés céljából megállt Santiago szigetén, amely a Zöld-foki-szigetek legnagyobbika. Bevett szokás szerint Elcano kapitány csónakot menesztett a szárazföldre, hogy kikötési engedélyt kérjen. Nem kapott választ. A portugálok visszatartották az engedélyért folyamodó tizenkét fős legénységet. Ezek után, 14-én Elcano parancsot adott a vitorlák felhúzására és továbbhajózott az Ibériai-félsziget irányába.

Santiago szigetén maradtak: Martín Méndez, a flotta titkára, a raktáros Pedro de Tolosa, az ács Richard de Normandia, a tüzér Roldán de Argote, a felügyelő Simón de Burgos, két tartalékos: Pedro mester és Juan Martín, négy matróz: Felipe de Rodas, Gómez Hernández, Bocacio Alonso és Pedro de Chindarza, valamint a matrózinas Vasquito. A tizenkét fogoly néhány héttel később visszatért Lisszabonon át Sevillába.

A túlélők harmadik csoportját a Trinidad legénységének az az öt tagja alkotta, akiket a portugálok foglyul ejtettek Malukun. Végül ők is körbehajózták a Földet, csak éppen nem értek vissza Európába 1525 vagy 1526 előtt. A kormányos León Pancaldo, a felügyelő Gonzalo Gómez de Espinosa, a tüzér Hans Vargue (Bergen), valamint a matrózok: Juan Rodríguez el Sordo és Ginés de Mafra. Bergen meghalt röviddel azután, hogy megérkezett a lisszaboni Limoeiro börtönébe, ahová mindannyiukat bezárták.

Abból a 237 emberből, aki 1519. szeptember 20-án hajózott ki Sanlúcarból, csak harmincöt került meg a Földet. Húsz spanyol (közülük heten baszkok), négy görög, négy portugál, három olasz, két német, egy francia és egy flamand.

A hír bejárja Európát

Amint kipihenték a hosszú út fáradalmait, Elcano, Albo és Bustamante Valladolidba mentek, hogy számot adjanak az utazásról. 1522. október 18-án fogadta őket V. Károly. Elismerésként Elcano, Miguel de Rodas és Hernando de Bustamante megkapta a nemesi címet, valamint a jogot, hogy címerükben feltüntessék a *Primus cui circumdedisti me* (te vagy az első, ki engem megkerült) mondatot. Évekkel később, 1527-ben Martín Méndez és Gómez de Espinosa is megkapta a nemesi címet.

Jelen volt Valladolidban a császár kíséretében két személy, akik a hallott beszámolókra hagyatkozva továbbították a hírt az európai udvarokba. Maximilianus Transylvanus (spanyolos írásmóddal: Maximiliano Transilvano), a császár titkára ter-

jedelmes összefoglalóban tájékoztatta Mathäus Lang salzburgi érseket. Ezt a levelet latin fordításban háromszor is kinyomtatták 1523-ban.³ Pietro Martire d'Anghiera (spanyol névhasználattal Pedro Mártir de Anglería) pedig, mint a Consejo de Indias (Gyarmati Tanács) kiemelkedő tagja, VI. Adrián pápának küldött beszámolót, ami ugyancsak latinul jelent meg 1530-ban a szerző *De Orbe Novo decades octo* (Az Újvilág évtizedei) című művében az *Ötödik évtized* részeként.⁴

A szenzációs hír két olyan szerző tollából terjedt el Európában, akik maguk nem vettek részt az utazáson. Mindketten urbi et orbi hirdették, hogy a Föld első körbehajózását olyan flotta hajtotta végre, amelynek kapitánya egy spanyol volt, Juan Sebastián de Elcano.

A túlélők beszámolója: nyilatkozatok

Rendelkezésünkre állnak az információk, melyek az utazás túlélőinek az idők során tett nyilatkozataiból derülnek ki, és melyeket Sevillában, az Indiák Főlevéltárában (Archivo General de Indias) őriznek. Ahogy fent jeleztük, volt, aki bíró előtt tett tanúvallomásban szolgáltatott információt. Erre 1522. október közepén Valladolidban Díez de Leguizano bíró előtt került sor, amikor is Juan Sebastián de Elcano, Francisco Albo és Hernando de Bustamante egy tizennégy pontból álló kérdéssorra válaszolt, számot adva Magellán különféle tetteiről és haláláról, valamint arról, hogy miért nyomott kevesebbet a bors, amit a Casa de la Contrataciónban leadtak, a behozatali naplóban rögzített mennyiségnél.⁵

A Magellán–Elcano-út igencsak lázba hozta a két királyságot, főképp az a kérdés: kié legyen a Maluku-szigetek? Ezt eldöntendő, államközi tanácsot hívtak össze, amelynek a két ország határán kellett üléseznie. A két ország képviselői 1524. április 11-től május 31-ig tanácskoztak Badajozban és Elvasban. Délelőttönként a két delegáció külön-külön tanácskozott: a portugál Elvasban, a spanyol Badajozban, délutánonként pedig a határon ültek össze. A spanyol küldöttség kiemelkedő tagjai között volt maga Elcano, Hernando Colón (Kolumbusz fia), Sebastián Caboto (abban az időben a Casa de la Contratación főkapitánya) és Juan Vespucci, Amerigo unokaöccse. A túlélők közül másokat is beidéztek tanúként, nevezetesen: Miguel de Rodas, Nicolás de Nápoles, Richard de Normandía, Juan de Acurio, Diego Gallego, Gomez Hernández, Francisco Rodríguez, Miguel de Rodas, Juan Martín, Juan de Arratia, Bocacio Alonso, Antonio Hernández Colmenero, Juan Rodríguez, Juan de Zubileta, Pedro de Tolosa és Hernando Bustamante. Utóbbinak, mint a flotta titkárnak, volt másodpéldánya azokból a szerződésekből, amelyeket a spanyolok I. Károly király nevében a Fűszer-szigetek különböző kiskirályaival kötöttek.

Minden igyekezet ellenére sem sikerült megegyezést kötniük. Talán az egyezkedés újrafelvételének reményében 1527 augusztusában a Trinidad legénységének öt túlélője közül hármat, Gonzalo Gómez Espinosát, Ginés de Mafrát és

3 Maximilianus Transylvanus, 1523. Spanyol fordítását lásd: Elcano et alii, 2012. 13–67.

4 Anghiera, 1530.

5 AGI, Patronato, 34, R. 19.

León Pancaldót Valladolidba rendelték, hogy véleményt nyilvánítsanak.⁶ További találkozóra vagy egyezkedésre nem került sor egészen 1529. április 2-ig, amikor a spanyolok és a portugálok megkötötték a zaragozai egyezmény néven ismertté váló megállapodást. I. Károly elzálogosította a Maluku-szigeteket sógorának, III. János portugál királynak 350 ezer dukátért arany- és ezüstpénzben kifizetve. A Maluku-szigetcsoport mesés fűszerkereskedelmével Portugáliához került.

Írásos beszámolók

Most pedig vizsgáljuk meg, milyen írásos beszámolók maradtak ránk. A Victorián visszatért tizennyolc főnyi legénységből négy analfabéta volt (Diego Gallego, Nicolás de Nápoles, Miguel Sánchez és a portugál Francisco Rodrigues). Az írástudók közül hárman értékes dokumentumokat hagytak ránk: Juan Sebastián de Elcano, Francisco Albo és Antonio de Pigafetta. Utóbbi az egyetlen, aki naplót vezetett, ez ma az utazásról szóló legismertebb beszámoló. Első alkalommal számolt be egy európai a Magellán-szoros – amelyen keresztül át lehet hajózni a Déli-tengerre, vagy más néven Csendes-óceánra – felfedezéséről. Az eredeti dokumentum nem maradt fenn. Fennmaradtak azonban saját kezűleg írt dokumentumok számos túlélőtől, ezeket jellemzőik szerint csoportosítom.

Az expedíció tisztjei közül Francisco Albo, aki a Trinidadon szolgált fedélzetmesterként és a Victoria kormányosaként tért vissza, mindennap feljegyezte a megtett távolságokat. Rendkívül precízen rögzítette a szélességi és hosszúsági fokokat, de az utazás során átélt megpróbáltatásokkal kapcsolatban nagyon szűkszavú. Ez a hajónapló az egyetlen dokumentum, amelynek segítségével nyomon lehet követni az expedíció által megtett útvonalat. Az Indiák Főlevéltárában őrzik, címe: *A Victoria hajónaplója Magellán útjáról a braziliai Szent Ágoston-foktól a spanyolországi visszaérkezésig*, az első bejegyzés dátuma 1519. november 29.⁷

Martín Méndez egyike volt a Santiago szigetén fogságba esetteknek, néhány héttel később ért vissza Sevillába, mint társai a Victorián, azt követően, hogy még a lisszaboni Limoeiro börtönében is raboskodott egy keveset. A flotta írnokeként az ő tiszte volt írásba foglalni Magellán nyilatkozatát a Szent Julián kikötőjében kitört zendülés után, illetve elkészíteni a Maluku-szigetek kiskirályságaival kötött szerződések átíratát. Ennek címe: *Könyv a béke- és barátsági szerződésekről, melyek azon országok és szigetek királyaival és uralkodóival kötettek, melyeket utunk során érintettünk Gonçalo Gómez Despinosa és Juan Sevastián del Cano kapitányok, illetve Juan Batista mester parancsnoksága alatt, az expedíción, melyet Őfelsége a Császár indított a Fűszer-szigetek felfedezésére, melynek írnoke én, Martín Mendez valék.*⁸ A dokumentum öt szerződés átíratát tartalmazza, melyek az 1521. május 1-jén történt cebui mészárlás és a Victoria december 21-i Tidóréről történt kihajózása

6 AGI, Patronato, 34, R. 27.

7 AGI, Patronato, 34, R. 5. A teljes szöveget lásd: Elcano et alii, 2012. 67–111.

8 AGI, Indiferente, 1528, 4.1.

között köttettek. Alapvető diplomáciai jelentőséggel bírnak: ha a spanyolok nem is tudnák bizonyítani, hogy a Maluku-szigetek a demarkációs vonal spanyol oldalára esnek, legalább igazolnák a vazallusi függést, ami vezetőiket a spanyol korona alá lenne hivatott rendelni.

A másodkézből származó beszámolók tekintetében – túl a León Pancaldo és Giovanni Batista Punzoroni, valamint egy anonim portugál által jegyzett másodkézből való beszámolókon, melyeket José Manuel Garcia tárgyal⁹ – érdemes szót ejteni arról, amely Ginés de Mafrától származik. A jerezi tengerész, aki a Trinidad fedélzetén szolgált, Mexikóban fejezte be életét. Úti beszámolója, amit a Madridi Nemzeti Könyvtárban őriznek, egy olyan átirat, melyet anonim szerző készített, aki, hogy megbízhatóságát alátámassza, a kézirat végéhez az alábbi megjegyzést fűzte: „Ennek a Ginés de Mafrának volt egy saját kezűleg írott beszámolója mindarról, ami Magellán útján történt, és amelynek maga is részese volt. Ezt a szerzőnek továbbadta, tudván, hogy emez mindebből könyvet kíván írni.”

A levelek között kiváltképp figyelemreméltó az a dokumentum, amely Elcano első hazaérkezése utáni beszámolóját tartalmazza – ezt 2014-ben 20 ezer euróért szerezte meg a spanyol állam, és ma Indiák Főlevéltárában őrzik.¹⁰ Annak a levélnek az egykorú másolatáról van szó, melyet 1522. szeptember 6-án küldött Elcano a császárnak. Miután röviden beszámol az utazásról, bejelenti azt, ami számára a legfontosabb volt: „Amit legértékesebbnek tartok, az az, hogy felfedeztük és körbehajóztuk az egész földgolyót, nyugatnak tartván és keletről érkezvén.”

Évekkel később Elcano vissza akart térni a Maluku-szigetekre García Jofré de Loaísa expedíciójának tagjaként. Végrendeletében, melyet 1526. július 22-én, pár nappal halála előtt a Csendes-óceánon foglalt írásba, röviden összegzi előző utazását. Az írást a sevillai Indiák Főlevéltárában őrzik.

1521. december 18-án a Trinidad és a Victoria elindultak vissza Spanyolországba. A Trinidad, melyen Gonzalo Gómez de Espinoza volt a kapitány, nem ért célba. A legénység 1522-ben a portugálok fogságába esett, először átvitték őket Ternate szigetéről Bandára, onnan Malakkába, végül az indiai Kocsínba (Cochin). Ebből a városból írt 1526. január 12-én Gonzalo Gómez de Espinosa egy levelet a császárnak, ebben elmeséli a sok kint, amit a hét hónapnyi portugál fogság alatt elszenvedett a Victoria indulásától a levél megírásáig. Gómez de Espinosa közli egyebek mellett azoknak a listáját, akik a Trinidad legénységének tagjai közül elhaláloztak. Ez a dokumentum is Sevillában, az Indiák Főlevéltárában található.¹¹

A Juan Sebastián Elcano leszármazottainak birtokában lévő baszkföldi Torre de Laurgain archívumában néhány éve előkerült nyolc dokumentum; kiemelkedik közülük a tengerész egy levele, melyet 1522. szeptember 6-án írt, amikor megérke-

9 Lásd: Garcia, 2007.

10 AGI, Patronato, 48, R. 20.

11 AGI, Patronato, 34, R. 20.

zett Sanlúcar de Barramedába, és amelyben különféle szívességeket kér a császártól. Amiket persze a császár nem tett meg neki.¹²

Konklúzió gyanánt

Mint láthattuk, kevés a tanúbizonyosság, amit az utazás résztvevői tettek, és ami rendelkezésünkre áll. A történész állandóan több adatra vágyik, amit pedig birtokol, azt mindig kevésnek és néha ellentmondásosnak találja. Így van ez például Magellán halálát illetően, amiről tudásunk ellentmondásos, noha abban egyezés van, hogy 1521. április 27-én következett be a maktani csatában; ugyanígy ellentmondásos annak megítélése, ahogyan a Concepción legénységének zendülésére reagált a patagóniai San Julián kikötőjében.

Más adatok pedig, legyenek bár kevésbé fontosak, megrökönyödésre adnak okot. Francisco Albo 1522. július 9-én ezt írta a hajónaplóba: „Ez a nap szerda volt, de ők csütörtöknek mondják, így hát szerintem egy napot tévedtünk.” Lehet, hogy a Victoria, más forrásokkal ellentétben, Tidorétól a zöld-foki-szigeteki Santiagóig tartó útja során kikötött valahol anélkül, hogy más szövegek ezt rögzítették volna?

Nyilvánvaló, hogy az utazás túlélői ezer és egyféleképpen adtak számot hőstettükről. Ezt hagyományozták aztán tovább a humanisták, akik Európa-szerte terjesztették a hírt, és a krónikások, akik nem fukarkodtak a túlzásokkal, ha a császár uralkodását kellett dicsőíteni. Forrásaikról nem tesznek említést. Ahogy előkerültek Elcano levelei, egyéb tanúvallomás is napvilágra kerülhet az expedíció 500. évfordulójára. Az elismerő és szolgálattételi nyilatkozatokból vagy a túlélők végrendeleteiből, amelyek eddig nem kaptak elég figyelmet, talán ugyancsak érdekes információkhoz juthatunk.

Fordította: Bencze Péter

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

AGI

Archivo General de Indias (Sevilla)

2. Kiadott források és szakirodalom

Aguinagalde Olaizola

2018 Aguinagalde Olaizola, Francisco de Borja: El archivo personal de Juan Sebastián Elcano (1487–1526), marino de Getaria. Retazos de una gran historia. In: *In medio orbe (II). Personajes y avatares de la I vuelta al mundo*. Ed.: Andalucía, Junta de Sevilla, 2018. 65–93.

¹² A teljes dokumentációt közöli Aguinagalde Olaizola, 2018. 65–93.

Anghiera

1530 *De Orbe Nouo Petri Martyris ab Angleria Mediolanensis protonotarij Caesaris senatoris decades*. Complutum, 1530.

Castro-Hamon-Thomaz

2007 *Le voyage de Magellan. La relation d'Antonio Pigafetta et autres témoignages*. I-II. Éd.: Castro, Xavier – Hamon, Jocelyne – Thomaz, Luís Filipe. Paris, 2007.

Elcano et alii

2012 Elcano, Juan Sebastián – Pigafetta, Antonio – Maximiliano Transilvano – Albo, Francisco – Mafra, Ginés de – y otros: *La primera vuelta al mundo*. Madrid, 2012.

Garcia

2007 Garcia, José Manuel: *A viagem de Fernão de Magalhães e os portugueses*. Lisboa, 2007.

Maximilianus Transylvanus

1523 *De Moluccis Insulis itemque aliis plurimis mirandis, que novissima Castellorum hispanorum navigatio Serenissimi Imperatoris Caroli V. auspicio suscepta, nuper inuenit: Maximiliani Transyluani ad Reverendissimum Cardinalem Salzburgensem epistola lectu perquam iucunda*. Roma, 1523.

CONSUELO VARELA

THE SPANISH CHRONICLERS OF THE MAGELLAN–ELCANO VOYAGE

Magellan took no chronicler of his own for the great voyage. Nor was it customary to do so. Yet those who survived the voyage and returned from the circumnavigation of the globe, in some form did report about the extraordinary journey. Some of them testified in an official form before judges, others in the course of those Spanish–Portuguese negotiations which were destined to determine the geographical position of the Maluku Islands. Many put information to writing as part of their work in the fleet. Still others drafted letters, while others boasted about their deeds to their mates who, in turn, hurried to fix them by way of the written word. Having surveyed the sources, the author concludes that not only are the testimonies coming from the participants of the voyage limited in number, they also frequently contradict each other.